

POLEN — GREPPET HÅRDNAR

Av f. legationsrådet WIESLAW PATEK

ENLIGT EN GANSKA utbredd västerländsk uppfattning — fränsett kanske politiska observatörer och publicister, som ägnar sig speciellt åt denna fråga — har det inre läget i Polen inte ändrat sig i nämnvärd grad sedan Gomulkas maktövertagande 1956. I själva verket förhåller det sig annorlunda på både det ekonomiska och det politiska området. Den tunga industrins produktion forceras till varje pris i Sovjetunionens intresse, och i samband därmed försämras levnadsstandarden. De potentiella oppositionskrafterna — bönderna, ungdomen och kyrkan — förföljs systematiskt, medan säkerhetstjänsten oförmärkt stärker sin position. Yttrande- och tryckfrihet är i praktiken sedan länge avskaffade och vetenskapsmäns och övriga intellektuellas kontakt med västerlandet, vilken strax efter 1956 blev något livligare än förut, begränsas nu åter.

Till det mest symptomatiska måste vi emellertid räkna landets inlemmande i den ekonomiska samarbetsorganisation, Komekon, som enväldigt leds av Sovjetunionen. Komekon, vilken bildades

1948 som svar på Marshallhjälpen, koncentrerade sig under stalintiden och några år därefter på en direkt exploatering av satellitländerna. Under de sista tre-fyra åren började dock Sovjetunionen att ombilda dessa länders ekonomiska struktur. Slutmålet är förstas att göra hela östblocket till en enorm ekonomisk enhet, vilken i sista hand bör tjäna Sovjetunionens storpolitiska syfte. Utan tvivel gäller det hela dessa staters integration, vilken börjar från själva grunden, dvs. med energikällorna.

Som ett svar på anläggandet av rörledningar för Saharas olja, från Medelhavet norrut längs Rhone och Rhen, byggs en lång rörledning från oljefältet nära Kujbysjev vid mellersta Volga till Mozir i Vitryssland. Där avses den dela sig: en utgrening kommer att över Polen nå Östtyskland och en annan skall över Tjeckoslovakien leda till Ungern. Därifrån får oljan till konkurrenskraftigt pris vidarebefordras till Österrike, Västtyskland och Italien, medan en annan rörledning skall föra den över Vindau i Lettland och Memel i Litauen direkt till Skandinavien. Förutom

dumpingexporten på de kapitalistiska länderna har dessa långa rörledningar på sammanlagt över 450 mil även stor betydelse för satellitländernas egen oljetillförsel. Polen t. ex. bygger idag ett stort raffineri i Plock vid Wisla, vars kapacitet 1963 beräknas uppgå till två milj. ton och dubbelt så mycket fyra år senare. På detta sätt blir landet i högsta grad beroende av den ryska oljan.

I februari beslöts att det europeiska Rysslands, Polens, Tjeckoslovakiens, Ungerns, Rumäniens och Östtysklands elektriska kraftsystem skall sammanslås. Nya högspänningslinjer byggs redan och Polens och Sovjets kraftutbyte, som hittills varit obetydligt, skall utvidgas intensivt redan i år. Då dessutom hela den polska stålindustrin, t. ex. Leninverket i Nowa Huta och Bierutverket i Czestochowa, importerar sin järnmalm så gott som uteslutande från Sovjetunionen, förstår man genast vilket enastående tillfälle till politisk påtryckning en sådan situation erbjuder. Ett litet prov härpå fick polackerna omedelbart efter Gomulkaomvälvningen i oktober 1956, när alla deras företag, vilka importerade råvaror från Ryssland, fick arbeta med ett lager, som räckte endast fyra à sju dagar.

Ett sådant utgångsläge gör det — även utan andra påtryckningsmedel — möjligt för Moskva att diktera Östeuropas hela ekonomiska program. Redan i mitten av femtio-

talet försökte t. ex. Sovjet att inrikta Polens produktion på huvudsakligen stål och kol. Men i samband med försämrade försäljningsmöjligheter för kol på världsmarknaden tvangs Polen att forcera sin maskinexport, vilken nu intar andra platsen i landets hela utförsel. Även inom samma tillverkningsgren är en långtgående »arbetsfördelning» bland öststaterna regel. Inte ens ett flygplan av mera avancerad typ kan idag tillverkas inom ett och samma land. Moskva-idealet för framtiden torde vara att låta satellitländer tillverka i stort sett konsumtionsvaror och mindre kvalificerade produkter medan de högkvalificerade skulle förbehållas Sovjetunionen. Som en naturlig följd av den pågående integrationen har Polen och övriga satellitländer tvingats att allt mera utöka handeln sinsemellan. Medan den 1937 utgjorde omkr. 18% och handelsutbytet med Sovjetunionen var mindre än 1%, är motsvarande siffror idag nästan 40 respektive 55%. Västeuropas — dessa länders naturliga handelspartner — och den övriga världens andel minskas däremot med varje år som går till stor skada för den östeuropeiska levnadsstandarden. I samband med den uppmjukning av Komekons politik, som kom till stånd efter den polska och ungerska revolten, och som följd av amerikanska lån till Polen hade detta lands handel med Västeuropa till en viss grad återuppyggt. Utbytet med Förenta

Staterna steg samtidigt från 4 % till 9 %. Vid årsskiftet slog kursen om igen och i en rad bilaterala traktater förpliktade sig Polen att på nytt öka sitt utbyte med Östblocket med ungefär en fjärdedel. Inom ramen av Sovjetunionens »fredliga ekonomiska tävlan» med Västerlandet i de underutvecklade länderna i Asien och Afrika tvangs Polen att till underpris dit exportera utrustning för flera stora företag. Situationen har blivit något bättre sedan Sydamerika, vilket i princip betalar i hårdvaluta, blivit föremål för den ryska offensiven. Om inkomstfördelningen överenskommes dock »gemensamt» i Moskva. Det är klart, att en så hänsynslös ekonomisk politik, som Sovjetunionen tillämpar gentemot Polen, eftersätter befolkningens krav på någorlunda hög standard. Detta i sin tur dikterar förhållandet till bönderna och arbetarna och måste ytterligare begränsa den illusoriska frihet som rådde efter 1956. Bondefrågan i Polen kan som i övriga satellitländer ses ur två aspekter. Dels gäller det att avskaffa böndernas privatäganderätt, vilken »förstör bilden» av ett »socialistiskt» samhälle och hotar med återverkningar på den återstående delen av befolkningen. Dels trodde man sig på detta sätt kunna öka produktionen. Trots denna strävan i alla östblocksstater blir faktiskt resultatet det motsatta — även i det mest »socialistiska», Sovjetunionen själv lär avkastningen per hektar idag

vara lika stor som för ett halvsekel sedan. Kollektiviseringen fortsätter emellertid överallt. I Östtyskland och Bulgarien är den som bekant (åtminstone officiellt) avslutad och i Tjeckoslovakien och Ungern nästan genomförd. Polen uppvisar däremot häpnadsväckande nog fortfarande endast 12 % jord i statlig drift och något över 1 % som odlas kollektivt i s. k. produktionskooperativer. Orsaken här till ligger förmodligen i landets geo-politiska läge.

Chrustjov har inte velat vålla oro i förgemaket till Ryssland men han har inte heller avstått från kollektiviseringen. Under rysk press försökte Gomulka sista året att kringgå frågan med hjälp av s. k. jordbrukskretsar — frivilliga sammanslutningar för anskaffning av jordbruksmaskiner. Men denna åtgärd har hittills nästan strandat på grund av böndernas kompakta motstånd. Omringat av kollektiviserade länder blir dock Polen säkert snart utsatt för ny hård press. Som följd av den bondefientliga politiken blev det i höstas leveransstopp, som tillsammans med den forcerade exporten orsakade akut köttbrist i städerna. Myndigheterna tillgrep prishöjningar på 25–40 % utan att konsumenterna kompenserades. Det kom till sådana absurditeter som att medan Polen sålde bacon och skinka till Storbritannien skickade utlandspolackerna samma varor över London som gåvopaket till hemlandet. Sändning-

arna som dessutom innehöll en hel del andra varor omfattade i övrigt omkr. 3 1/2 milj. paket årligen. Vid årsskiftet minskades dessutom lönepremierna och samtidigt höjdes arbetsnormerna, vilket föranledde stora arbetsnedläggelser i mars-april i fyra industristäder — Chorzow, Lodz, Warszawa och Wrocław. I Cegielskiverkstäderna i Poznan, där det blodiga upproret började i juni 1956, kvävdes strejken brutalt med entledigande av trettio arbetarledare och direktionsmedlemmar. De senare anklagades av partiorganet för att vara för »milda». Kommunisterna måste hela tiden försöka upprätthålla balansen mellan Moskvas krav att öka den tunga industriproduktionen, vilket bakom järnridån ovillkorligen orsakar minskning i konsumtionsvarutillförseln, och de polska arbetarnas tålmod. I varje fall förblev det officiella existensminimum på 2,4 tusen zloty i månaden oförändrat medan arbetarna förtjänar mellan 1 000 och 2 000 zloty, beroende på kvalifikationer och företagens roll för staten särskilt ur försvarspotentialens synpunkt.

De intellektuellas inkomster är varierande, beroende på ställning och yrke. Höga partidignitärer, partitrogna journalister och författare har det naturligtvis bäst. Inkomsterna inom denna grupp uppgår ibland till flera tiotusen zloty per månad och därtill kommer möjlighet att semestra kostnads-

fritt och handla i välförsedda speciellt för dem reserverade butiker. Därefter kommer skådespelare och vetenskapsmän med omkr. 2 1/2–5 tusen zloty i genomsnittlig månadsinkomst och slutligen manschettproletariatet, som förtjänar ungefär lika mycket som arbetarna. Arbetarnas handlingsfrihet inskränks ytterligare genom en betydande arbetslöshet, vilken officiellt erkänns bara till hälften, då en dylik teoretiskt icke bör råda i ett planerat samhällssystem. Särskilt svårt är det för kvinnorna, vilka entledigats nästan massvis. I våras kom det omkr. 13 arbetslösa kvinnor på varje ledig plats. LO — som efter 1956 försökte att något förbättra sina medlemmars läge — medverkar nu på nytt vid arbetstävlingar, vars enda syfte är att piska de anställda till ökade prestationer. Det finns fortfarande en liten grupp kvar av det s. k. »privata företagande», som återuppstod under Gomulka. Tyvärr är den för liten — nitton tusen mycket små industri- och handelsföretag samt hantverkstäder — för att kunna förse marknaden med nödvändiga produkter. Deras blotta närvaro »stör» också samhällsbilden och irriterar de makthavande, som manövrerat in dessa företagare i en återvändsgränd. Det är förbjudet för dem att köpa råvaror privat och de kontingenter de tilldelas av staten är avgjort för små. I en sådan situation återstår att svälta ihjäl eller köpa »illegalt». Det se-

nare kan föranleda åtal, vilket tillsammans med hårt skattetryck och vägran att lämna licenser hänger som ett damoklessvärd över småföretagarna. Deras antal har minskat med tjugo procent de senaste två åren och i de nyplanerade byggnaderna finns inte utrymme för dem. Genom alla dessa åtgärder vill regeringen givetvis även utjämna den stora kontrasten mellan statliga företag, som går med förlust, och den inkomstbringande privata verksamheten.

De makthavande i Polen befinner sig i ett svårt dilemma. Den ryska pressen för att omgestalta samhällsstrukturen och snabbt utvidga tungindustrin framtvingar en nedgång av standarden. Detta tillsammans med Sovjetunionens krav på att Polen skall hålla jämna steg med de övriga satellitländerna på »vägen till socialismen» genom att minska frihetsmarginalen kan än en gång leda till blodiga kravaller, liksom för fyra år sedan i Poznan, med krav om »bröd och frihet». För att förebygga sådana händelser är Gomulka idag tvungen att ytterligare begränsa yttrandefriheten. I samband med detta blev det i höstas ett stort personskifte bland parti- och regeringspartnarna. Sovjettrogna ledare ur den s. k. Natoligruppen, med rätt eller orätt i Polen fortfarande kallade stalinister (trots att de nu är Chrustjovs trognaste tjänare) kom på nytt till makten. Eugeniusz Szyr och Julian Tokarski blev ut-

nämnda till vice premiärministrar. Till dessa båda utnämningar bör nämnas att Polens moskvaambasador Tadeusz Gede, ökad från stalinepoken, blev vice ordförande i planeringskommissionen, vars chef Stefan Jedrychowski dittills kunnat föra en moderat ekonomisk politik. Mest bekant blev emellertid jordbruksministern Ochabs överflyttning till någon sorts propagandachefspost, desto mer som han ansågs vara Gomulkas närmaste man och kollektiviseringens sege motståndare. Inom armén var förändringarna icke mindre symptomatiska. För några månader sedan återkallades militärattachén i Prag, general Witaszewski, känd stalinist, och utnämndes till spionchef och biträdande generalstabschef. I maj fick arméns huvudpolitruk general Zarzycki respass. Det anses, att detta var enda sättet för överbefälhavaren general Spsychalski, en av Gomulkas närmaste vänner, att tillsvidare rädda sitt eget skinn. Formellt behåller polska armén samma »avsovjetiserade» karaktär som den fått 1956. Men det betyder föga. Omringad av fyra hundra tusen sovjetryska soldater i Östtyskland och flera gånger så många i Sovjetunionen, bevakad av det stalinistiska Tjeckoslovakien samt av röda flottan från havet har den medelmåttigt utrustade polska armén ingen chans i kärnvapens och raketens epok att motstå en intervention av den mäktige östlige grannen, som dessutom förfogar

över egna pansardivisioner på polsk mark. Å andra sidan förstår man i Moskva att efter erfarenheterna av de ungerska och polska revolterna är det meningslöst att lita på åtminstone dessa två satelliters medverkan i krig.

Personalbytet på taburetterna följdes av en omfattande rensning bland partimassorna. Bara under de sista fyra åren lämnade över trehundra tusen medlemmar självmant PZPR — det förenade arbetarpartiet — eller berövades sina legitimationer. I dag är partimedlemmarnas antal ungefär en miljon och bland de nyantagna utgör arbetarna knappt 50%, bönderna 14% och tjänstemän resten. (De sistnämndas allmänna nivå lämnar inom parentes sagt åtskilligt övrigt att önska. Av två miljoner har 1,2 milj. folkskola som enda utbildning.)

Men det svåraste problemet för Gomulka-regimen utgör ungdomen. Inom loppet av tio år — deklarerade kommunisterna högljutt 1945 — skall vi uppfostra en helt ny generation. 15 år har förflutit och den polska ungdomens marxistiska åskådning verkar fortfarande vara lika avlägsen. Ideellt inställd ungdom går med hjärta och själ upp i katolicismen — 73% av högskolornas studenter deklarerade sig nyligen i en enkät som aktiva katoliker — eller håller sig för sig själva. De övriga intar tyvärr ofta en tämligen opportunistisk ställning. Men endast ett fåtal har gått med i ung-

domens partiorganisationer. Särskilt oemottagliga är unga bönder. Den till oktoberomvälvningen existerande ZMP — Polska ungdomsförbundet — upplöste sig själv och av dess nästan 2 milj. medlemmar kunde knappt en fjärdedel med lock och pock tvingas in i tre nya föreningar: ZMS — en allmän socialistisk, ZSP — för studenter och ZMW — för unga lantbrukare. I Warszawa är enligt officiella informationer endast 8% av ungdomen på något sätt anslutna till partiet. Under sådana omständigheter kan ingen undra på att regeringen i år inte anordnade något förstamajtåg i huvudstaden. Något sådant har hittills icke hänt i en »socialistisk» stat sedan 1917!

Med andra ord har regimen redan förlorat slaget om sin framtid. Representanter för den polska ungdomen som kommer till västerlandet använder — det är sant — ofta kommunistisk vokabulär, men dess innehåll är ett helt annat än deras marxistiska lärare skulle vilja se. Västerländsk åskådning står dem faktiskt närmare och de har ännu idag mycket lättare att komma i kontakt med sina jämnåriga i Västerlandet, bl. a. med unga svenskar, än med egna partispetsar. Möjligen är det därför som endast två tusen studenter i år har tillåtits resa utomlands, därav bara sexhundra över järnridån. I den fria världen glömmar man tämligen lätt att de kommunistiska revolutionerna i östeuropeiska stater förverkligats under

rysk ockupation — i enlighet med Lenins kända uttalande att för att göra ett land kommunistiskt, räcker det med 10 % sympatisörer och röda arméns bajonetter. Medan detta procenttal — frånsett Polen — kanske från början var för handen, så har det sjunkit betydligt under de senaste femton åren. Bakom järnridån finns ju inte någon möjlighet att pejla den allmänna opinionen. Om det polska kommunistpartiet vet vi att det räknar endast tre procent av befolkningen. Därifrån måste talrika opportunisterna tagas bort. En minoritet begär alltså att samtliga medborgare skall realisera dess program och detta kallas av Sovjet för »det mest demokratiska samhällsskicket i världen».

Förutom bönderna och ungdomen finns det en tredje kraft, som intar en synnerligen oppositionell ställning gentemot kommunismen. Det är katolska kyrkan, till vilken ungefär 93 % av inneånarna hör. Kyrkans ställning i Polen måste ses i sitt historiska sammanhang för att dess insatser för nationens bestånd och dess aktuella roll skall framträda i klart ljus. I striderna mot ryssarna på 1800-talet tog icke sällan prästerna en aktiv del: ibland leddes hela partisanavdelningar av dem och även utskrivna seminarieelever kämpade med värjan i hand eller tog på annat sätt del i resningen. Under andra världskriget var präster på nytt med i skogarna i den underjordiska ar-

mén. Hitler förstod deras patriotiska inställning och lät likvidera dem både som kyrkans män och som intellektuella. Bara i Storpolen bragtes 752 präster om livet under olika omständigheter, mestadels i koncentrationsläger. I Pelpinstiftet t. ex. fanns fyra av dess 364 präster kvar när kriget var över.

Det är ej att undra på att när »folkrepubliken» Polen med Sovjets hjälp kom till stånd, den i början visade den katolska kyrkan all hänsyn och till synes följde de gamla polska traditionerna. Den första efterkrigstidens president, Bierut, ledsagade t. ex. tillsammans med överbefälhavaren Polens dåvarande primas kardinal Hlond i Kristi lekmanndagsprocession 1945. Skenet av goda relationer varade dock inte länge och regeringen inledde snart en konsekvent förföljelse mot den polska kyrkan. Kardinal Wyszynski arresterades 1953.

Efter Gomulkaomvälvningen 1956 trodde man först att en ny epok inträtt även i relationerna till kyrkan. En blandad sexmannakommission tillsattes och i december samma år slöts ett avtal med episkopatet till kyrkans förmån. Religionsundervisningen återinfördes som frivilligt ämne i skolorna. Snart var dock kommunisternas offensiv i gång: hård press på statsanställda föräldrar, förfalskning av föräldramötesbeslut, arresteringar av protesterande mödrar drev slutligen ut religionen från nästan 2 000 skolor. Ett lika allvarligt

tvisteämne utgörs av »Millenium» — den polska statens tusenårsjubileum, vars sekulariserade firande började i juli i år. Kyrkan däremot vill förena detta jubileum med tusenårsdagen av landets kristnande, 966. Ett institut i Polens Lourdes — Czestochowa — har under många år förberett det nödvändiga materialet. Kommunisterna hade emellertid en annan åsikt. Klostret, där institutet fanns som skonats både av Gestapo och den tsarryska polisen, angreps av säkerhetspolisen. Arkivet plundrades och all verksamhet måste inställas. Sådana brutala åtgärder förekom vid flera tillfällen. Oroligheter i bl. a. Nowa Huta nära Krakow, i Olsztyn i norra Polen och i Zielona Gora i västra Polen vittnar om att läget är spänt och att arbetarmassorna är beslutna att försvara sin rätt att bygga kyrkor för egna medel och låta sina barn konfirmeras där. Staten försöker även underminera kyrkans materiella position. I fjol höjdes församlingarnas inkomstskatt till omkr. 65 %, även på förvälgörande ändamål insamlade medel. Slutligen har ett sextiotal präster arresterats i år sedan de i sina predikningar motsatt sig den nya abortlagen som praktiskt taget gör abort beroende endast av kvinnans vilja.

Samtliga dessa tvisteämnen togs i januari upp under en sex-timmars konferens mellan kardinalen och Gomulka. Denna konferens efterföljdes av flera sammanträden

med den kyrkligt-statliga kommission, vilken bildades 1956. Båda parter har kommit till slutsatsen, att en vidare tillspetsning ej ligger i någonderas intresse. Katolikernas ledare förstår, att det yttersta alternativet till Gomulkaregimen är en ytterligare åtstramning och till sist kanske rysk ockupation av hela landet. Å sin sida gör sig regimen inga illusioner om att kunna genomdriva åtgärder, som strider direkt mot kyrkans lära, till vilken en överväldigande majoritet av befolkningen bekänner sig. I varje fall har man, påstås det, lovat att i fortsättningen inte påtvinga skolorna konfessionslöshet så hänsynslöst och att lätta skattetrycket. En ny överenskommelse ligger kanske inom räckhåll. Även denna avspänningsperiod har givetvis taktiska orsaker och kan endast bli av övergående karaktär.

Omvälningen 1956 föranleddes utom av det prekära ekonomiska läget även av ett oerhört politiskt förtryck. Redan Poznanupproret i juni samma år medförde den första islossningen. Den i oktober framträdande Gomulka utlovade först ganska stor yttrandefrihet. Indragningen av »Po Prostu» — den unga polska intellektuella tidskriften — knappt ett år efteråt gjorde emellertid snabbt slut på alla illusioner. Med handen på skrivbordet försäkrade Gomulka en deputation av chefredaktörer, att inte ens han kunde säga allt. De olika tidskrifternas insatser i denna ojämna och

i förväg förlorade kamp skall här icke beskrivas. Pravdas och Isvestias korrespondenter i Warszawa hade också sin del i detta. Det finns i dag två sorters tidningar i Polen. I den första gruppen har vi alla organ som direkt dirigeras av partiets propagandaavdelning. I varje tidnings redaktion sitter f. n. en censor och varje bok har — sällsamt nog — sin egen »redaktör», vilken tjänstgör som censor. Ibland kan en författare inte ens känna igen sitt eget verk, som tryckts utan att ändringarna uppvisats för honom. Många författare måste i detta läge skriva »för skrivbordslådan». I förlagslagren växer därför upplagorna av böcker, som inte kan säljas och för att rädda sin budget måste de ofta trycka gamla klassiker. Detta kritiserar i sin tur hårt av partiet. I ett förlag som tillhör Pax-rörelsen, vilken av regimen utan större framgång utnyttjas för att underminera kyrkan inifrån trycks många böcker av polska författare samt översättningar av religiös karaktär. Rörelsen förfogar även över flera tidningar, i vilka den understryker sin påstådda lojalitet mot kyrkan, men samtidigt vill förena kristna ideal med den materialistiska dialektiken. Episkopatet godkänner inte dessa teser och kardinal Wyszynski har kallat »Pax»-rörelsen för en »social schism». Kyrkan förfogar inte över egna förlag och dess tidningar är begränsade på grund av papperstilldelningen. Man bör för

att bilden skall bli fullständig här tillägga, att på författarnas kongress i fjol avlägsnades under kommunistisk press Antoni Slonimski, vilken efter 1956 återkom från London och blev föreningens ordförande. Han ersattes med opportunisten Jaroslaw Iwaszkiewicz. Kommunisterna har nu majoriteten i författarföreningens styrelse och dess språkrör, Kruczkowski dikterar på nytt vad som bör skrivas i »socialrealismens» anda.

Utan tvivel utgör det kommunistiska systemet och sovjetpolitiken en stor press på det polska folket, vilket känner att dessa båda faktorer avlägsnar landet mer och mer från västern, till vilken det hör genom sitt historiska arv. Hur levande dessa känslor fortfarande är, trots alla besvikelser under de förlutna femton åren, visar kanske bäst polackernas reaktion efter Paris-toppmötets sammanbrott i maj. Detta bedömdes då spontant av gemene man i Warszawa som ett bakslag, som hotar att ytterligare avlägsna Polen från Västerlandet. Partisekreteraren Gomulka var fullständigt isolerad i sina lyckönskningar till Chrustjov för dennes »stora bragd» i Paris.

Polens öde beror liksom de övriga satellitländernas, tyvärr utslutande på Ryssland och på det politiska spelet med de västerländska stormakterna. Polackerna förstår att de idag tyvärr inte kan göra mycket för att återföra landet till den fria världens familj.